

nehiy ani'l-münker konularıyla ölümlerin dirilmesinden ceza ve mükâfat mahalline gidinceye kadar devam edecek olan süreçte âyet ya da hadislerle bildirilen hususlar incelenmiş, ayrıca iman-amel ilişkisiyle imanda artma ve eksilme olup olmayacağı ve tövbe meselesi ele alınmıştır. Eserin son dört bölümünde imâmet konuları açıklanmıştır.

İslâm coğrafyasında fikrî ve mezhebî dalgalanmaların görüldüğü V. (XI.) yüzyılın ürünü olan eserin, özelliği Ehl-i sünnet akaidini Eş'ariyye ekolüne göre ortaya koymuş olmasındır. Eserde bazan "âlimlerimiz, bize göre" gibi ifadelerle bu ekole göndermelerde bulunulmuş, Bâkîllânî ve Ebû İshak el-İsferâyînî gibi Eş'arî kelâmcılarının da isimleri zikredilmiştir. Bununla birlikte kitapta Eş'arî çizgisiyle uyuşmayan görüşlere de rastlanmaktadır. Bunların başında zât-sıfat ilişkisiyle ilgili olarak "ahvâl" teorisinin kabulü gelir. Müellifin diğer eserlerinde görülmeyen bu teoriyle Allah'ın sıfatları ilâhî zâtın varlık ve yoklukla nitelenemeyen halleri olarak açıklanmış, ayrıca vücûd ve bekâ ilâhî sıfatlardan sayılmayıp zâta indirgenmiştir.

Esas itibariyle eser, Bâkîllânî tarafından önemli ölçüde sistemleştirilen Eş'arî

kelâmını daha derli toplu hale getirmiş, bid'at fırkalarının görüşlerini daha güçlü delillerle çürütmeye çalışmıştır. Ayrıca kitapta Aristo mantığına belirgin şekilde yer verilmiş, varlık konusu nisbeten felsefî açıdan işlenmiş, kelâm terminolojisi biraz daha geliştirilmiştir. Bu yönleriyle eser, mütekaddimîn dönemiyle müteahhirîn dönemi kelâmı arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Müteahhir kelâmcılar tarafından temel kaynaklardan biri olarak kullanılan *el-İrşâd*, Sıddîk Hasan Han'ın da belirttiği üzere Selef âlimlerinin kelâm eleştirilerinde merkezi hedefte yer almış (*Ebcedü'l-ʿulûm*, I, 453), Şehristânî ve Seyfeddin el-Âmidî gibi Eş'arî âlimlerince sadece müelliften bahsedilerek ahvâl görüşü bakımından eleştirilmiştir.

el-İrşâd'ın çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır (Abdurrahman Bedevî, I, 691). Eser ilk defa Fransızca tercümesiyle birlikte J. D. Luciani (Paris 1930), daha sonra Muhammed Yûsuf Mûsâ ve Ali Abdülmün'im el-Hamîd ile (Kahire 1369/1950) Es'ad Temîm (Beyrut 1405/1985) tarafından neşredilmiştir. *el-İrşâd* üzerine yazılan şerhlerden biri müellifin öğrencisi Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Nâsır el-Ensârî'ye aittir (*Şer-*

hu'l-İrşâd, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2247). Bundan başka İbnü'l-Mer'e diye tanınan Ebû İshak İbrâhîm b. Yûsuf *Nüketü'l-İrşâd* (*İzâhu'l-meknûn*, II, 676), İbn Bezîze *el-İs'âd fi şerhi'l-İrşâd* (*el-İs'âd fi tahriiri maķasidi'l-İrşâd, el-İs'âd 'ale'l-İrşâd, Dârü'l-kütübi'l-vataniyye bi-Tûnis*, nr. 604, 20073), Abdurrahman b. Ahmed b. Ömer *er-Reşâd fi şerhi'l-İrşâd*, Ebû'l-İz Muzaffer b. Ali *el-Mukterah* adlarıyla şerhler kaleme almışlardır (şerhlerin yazma nüshaları için bk. Abdülazîm ed-Dîb, s. 50-51; Abdurrahman Bedevî, I, 691-692).

BİBLİYOGRAFYA :

Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed); Şehristânî, *Nihâyetü'l-İkdâm* (nşr. A. Guillaume), London 1934, s. 131; Seyfeddin el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm* (nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf), Kahire 1391/1971, s. 27; *İzâhu'l-meknûn*, II, 676; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut 1978, I, 451, 453; Abdülazîm ed-Dîb, *İmâmü'l-Haremeyn*, Küveyt 1401/1981, s. 50-51; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1983, I, 691-693; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 183; Muhammed b. Ali Osman Harbî, *İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Me'âli el-Cüveynî*, Beyrut 1406/1986, s. 73-74; Ahmed b. Abdüllatîf b. Abdullah, *Menhecü İmâmi'l-Haremeyn*, Riyad 1414/1993, s. 65-66; İsmail Hakkı İzmîrli, "İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli el-Cüveynî", *DİFM*, sy. 9 (1928), s. 25-26.

İLYAS ÜZÜM

İRŞÂDÜ'L-AKLİ'S-SELİM

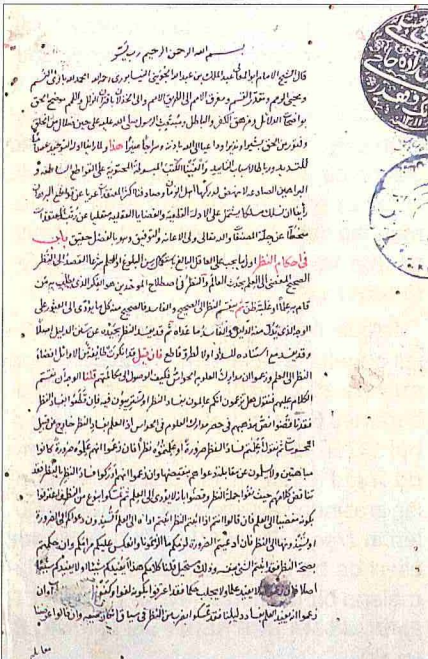
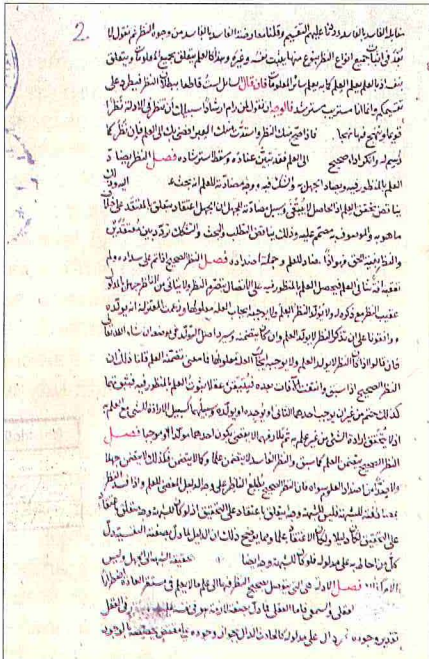
(إرشاد العقل السليم)

Ebüssuûd Efendi'nin

(ö. 982/1574)

Kur'an-ı Kerîm tefsiri.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-İrşâd* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Tekelioğlu, nr. 823/1)

Tam adı *İrşâdû'l-ʿakli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*'dir. Ebüssuûd Efendi, bir tefsir yazmayı öteden beri düşündüğü halde yoğun meşguliyetleri sebebiyle eserini ancak ömrünün sonlarına doğru telif etmeye başlamış ve Sâd sûresinin nihayetine geldiğinde Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine temize çekek padişaha göndermiştir (972/1565); bir yıl sonra da tefsirini tamamlayıp yine padişaha takdim etmiş ve büyük miktarda mükâfata nâil olmuştur.

Eserine yazdığı kısa mukaddimede müfessir pek çok tefsir kitabı okuyup istifade ettiğini, bunlar arasında bilhassa Zemaşşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'inin özel bir önem taşıdığını belirttikten sonra yazacağı tefsirini özelliklerinden bahsetmiştir. Buradaki ifadesinden anlaşılıyor gibi göre müellif, söz konusu iki eserde önemli gördüğü bilgilerle diğer tefsirlerdeki bilgileri ve

kendi zihninde hâsıl olan işaretleri bir araya getirmek suretiyle bir tefsir yazmaya karar vermiştir.

Özellikle Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belâgatı üzerinde durulan eserde, âyetler arasındaki münasebetler açıklanıp cümlelerin taşıdığı ince ve gizli anlamların ortaya çıkarılmasına özen gösterilir. Bazan gramerle ilgili açıklamalar yapılarak âyetlerdeki i'rab vecihleri belirtilir. Yer yer mânânın anlaşılmasına yardımcı olacak ölçüde kıraat farklarına da işaret edilir. Tefsirde şiirlerin de delil olarak kullanıldığı görülür. Bütün bu özellikleriyle eser nahvî-edebî tefsirlerden kabul edilir.

Ebüs-suûd Efendi, İsrâiliyat türünden rivayetlere de yer vermiş, ancak bunlardan bazılarının uydurma olduğunu, akıl ve nakille bağdaşmadığını ifade etmiştir.

Hârût ile Mârût hakkında nakledilen rivayet (el-Bakara 2/102) bunun bir örneğini teşkil eder. Müellif böyle bir rivayete güvenilemeyeceğini, bu tür hikâyelerin sadece irşad amacıyla nakledilen mesellerden ibaret olduğunu kaydetmiştir (I, 107-108). Müfessir, bazı İsrâilî rivayetler hakkında ise doğru olup olmadığı hususundaki kuşkuyu belirtmek için "denildi, rivayet edildi" şeklinde ifadeler kullanmıştır (IV, 131, 229). Bu arada nâdiren işârî yorumlara da temas edilmiştir.

Ahkâm âyetlerinin tefsirinde bağlı bulunduğu Hanefî mezhebini öne çıkarmakla birlikte Ebüsuûd Efendi, zaman zaman diğer mezheplerin temel görüşlerini de özet halinde verir, kendi mezhebiyle diğer mezheplerin görüşleri arasında karşılaştırmalar yapar.

Ebüsuûd Efendi kitabının mukaddimesinde tefsirini kaleme alırken Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî ve Kâdî Beyzâvî'den yararlandığını zikretmekle yetiniyor, da dönemindeki telif geleneğine uyarak gerek rivayet gerekse dirayetle ilgili konularda başka tefsirlerden de faydalanmıştır (Aydemir, s. 92). Kaynaklardan aldığı bilgileri bazan özetleyerek, bazan da şahsî görüş ve düşüncelerini ilâve etmek suretiyle kendi üslûbuna dökmüştür. *el-Keşşâf*'i esas almakla birlikte Zemahşerî'nin itizâlî görüşlerine katılmamış, fakat Zemahşerî tarafından sûrelerin faziletiyle ilgili olarak kaydedilen ve çoğu uydurma veya zayıf olan hadisleri aynen almıştır. Müellif, dil ve belâgat yönüyle Arap edebiyatının doruk noktasında bulunan tefsirinden dolayı, "Zamanın görmediği, kulakların duymadığı sözler söylemiştir" şeklinde övgüyle anılmıştır (Hı-sım Ali Çelebi, s. 444). Kâtib Çelebi de tefsirin nüshalarının İslâm dünyasına yayıldığını, ifade ve üslûbunun güzelliği sebebiyle büyük âlimlerin kabulüne mazhar olduğunu, *el-Keşşâf ve Envârü't-tenzîl*'den başka hiçbir tefsirin bu ölçüde itibar görmediğini kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, I, 65). Bununla birlikte eser, üslûp ve belâgat özellikleri dışında orijinal bir telif olarak kabul edilmemiştir. Ayrıca yalancılıkla suçlanan Kelbî ve Mukâtil b. Süleyman'dan gelen nakillerle zayıf ve uydurma hadislerle yer verdiğinden dolayı eleştirilmiştir (Aydemir, s. 89, 92, 259).

İrşadü'l-âklî's-selîm, başta Şevkânî ve Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî olmak üzere daha sonraki müfessirlere örnek olmuştur. Âlûsî, hemen her âyetin tefsirinde Ebüsuûd'un ibaresini alıp bazı değişiklikler yaptıktan sonra kendisinden kattığı kelimelerle ifadeye yeni bir şekil kazandırmakta, zaman zaman kaynağını göstermekle birlikte çok defa buna işaret etmemektedir.

Eser üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Kâtib Çelebi'nin tesbitine göre Zeyrekzâde diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî 1003 (1595) yılında Ebüsuûd tefsirine uzun bir önsöz yazmıştır. Akhisarlı Şeyh Ahmed er-Rûmî de 1041'de (1631) bu tefsirin Rûm sûresinden Duhân sûresine kadar olan kısmını şerhetmiştir. Radiyyüddin Yûsuf el-Makdisî, eserin yarısına kadar olan kısmına yazdığı şerhi Kudûs'e gelen Es'ad b. Sa'deddin'i hediye etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 65). Tefsir üzerinde akademik çalışmalar da yapılmış olup Abdullah Aydemir'in 1968 yılında hazırladığı dokto-

İrşadü'l-âklî's-selîm'in ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 16)

ra tezi (bk. bibl.) bunların ilk örneklerinden birini teşkil eder. Bedriyye bint Sâlih b. Gadûn, *ed-Daħil fî tefsîri Ebi's-Su'ûd el-müsemmâ (bi-İrşâdi'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1409/1989, Külliyyetü't-terbiye li'l-benât [Riyad]).

Türkiye'de çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan tefsir (Brockelmann, *GAL*, II, 579-580; *Suppl.*, II, 651) ilk defa iki cilt (Kahire 1275), daha sonra Fahrreddin er-Râzî'ye ait *Mefâtîhu'l-ğayb*'in kenarında sekiz cilt (İstanbul 1294, 1307, 1308; Kahire 1307, 1308, 1327), yine müstakil olarak beş cilt (Kahire 1327, 1347, 1372/1952; Riyad 1971, 1974) ve dokuz cilt (Beyrut, ts.) halinde basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebüsuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, Kahire 1372/1952, I, 3-4, 81, 107-108, 150; III, 263; IV, 131, 229, 278; Hısm Ali Çelebi, *el-İk-dü'l-manzûm fî zikri efâdül'r-Rûm* (Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'ik* içinde), Beyrut 1395/1975, s. 444; Atâi, *Zeyli Şekâik*, s. 183-188; *Keşfü'z-zunûn*, I, 65; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 82; *Osmanlı Müellifleri*, I, 225-226; Serkis, *Mu'cem*, I, 315-316; Brockelmann, *GAL*, II, 579-580; *Suppl.*, II, 651; Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara 1981, s. 86-87, 89, 92, 259; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire 1405/1985, I, 326-333; İsmail Cerrahoğlu, "Ebu's-Suûd ve Tefsiri", *Diyanet Dergisi*, XIII/4, Ankara 1974, s. 195-203; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 137-147; Mehmet Emin Özavşar, "Ebussuûd Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı", *Türk Kültüründe İz Burakan İskilipli Âlimler* (haz. Mevlüt Uyanık), Ankara 1998, s. 278-288.

SÜLEYMAN ATEŞ

İRŞADÜ'İ-ERİB

(إرشاد الأريب)

Yâkût el-Hamevî'nin
(ö. 626/1229)

Arap ediplerinin biyografisine dair *Mu'cemü'l-üdebâ'* adlı eserinin diğer adı (bk. YÂKÛT el-HAMEVÎ).

İRŞADÜ'İ-FUHÛL

(إرشاد الفحول)

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin
(ö. 1250/1834)
fıkıh usulüne dair eseri.

Tam adı *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-ħak min 'ilmi'l-uşûl* olan eser 4 Muharrem 1231 (6 Aralık 1815) tarihinde tamamlanmıştır. Taklit karşıtı ve ictihad

yanlısı görüşleriyle tanınan Şevkânî'nin en önemli eserlerinden biri kabul edilen *İrşâdü'l-fuhûl* bir giriş, yedi bölüm (maksad) ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Bu bölümler fasıl, bahis ve mesele gibi adlarla alt başlıklara ayrılmıştır. Ancak bu sıralamaya her zaman uyulmadığı, bazan ana bölümlerden sonra bahis (mesele bk. "Sünnet" bölümü), bab ve fasıl şeklinde ayırım yapıldığı da görülmektedir (mesela bk. "Emir ve Nehiy" bahsi). Dört fasıldan meydana gelen girişte fıkıh usulünün ilimler, hüküm, dil prensipleri ve lafza ilişkin konular incelenmiştir. Ana bölümlerde sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ, emir - nehiy, umum - husus vb., kıyas ve istidlâl, ictihad, teâdül, tercih konuları, sonuç bölümünde ise hakkında delil bulunmayan konularda mubahlığın mı yoksa haramlığın mı asıl olduğu ve kendisine nimet verilen kişinin şükretmesinin gerekli olup olmadığı gibi hususlar ele alınmıştır.

Şevkânî, mezheplerden bağımsız ilmi kişiliğinin bir sonucu olarak bir konuyu incelerken ilgili görüşleri ve delillerini herhangi bir mezhep farkı gözetmeksizin nakleder, zaman zaman bazı görüşleri eleştirir, en sonunda da kendi görüşünü belirtir. Bu özelliğiyle karşılaştırmalı bir fıkıh usulü kitabı niteliği taşıyan *İrşâdü'l-fuhûl*'de sadece fıkıh ve fıkıh usulü değil aynı zamanda hadis, kelâm ve Arap dili âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Eserde, usul kitaplarının telifinde takip edilen mütekellimîn ve fukaha metodlarını birleştiren Şevkânî, çoğunluğunu Şâfiî mezhebine mensup hukukçuların oluşturduğu 300'e yakın âlimin görüşünü nakleder. Ancak bazan çok sayıda müellifin adının bir arada zikredilmesi ve önem arzetmeyen görüşlere yer verilmesi eserden istifadeyi güçleştirmektedir.

Bazı âlimlerce *el-Bahrü'l-muħîl*'in iyi bir özeti kabul edilen *İrşâdü'l-fuhûl*'ün temel kaynakları arasında Gazzâlî'nin eserlerinin yanı sıra Râzî'nin *el-Maħşûl*'ü, İbnü'l-Hâcib'in *Muħtaşarü'l-Müntehâ'sı* ve Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *el-Baħrû'l-muħîl*'i sayılabilir. Hint yarımadası âlimlerinden Sıddîk Hasan Han'ın "İslâm'da benzeri yazılmamış bir kitap" olarak değerlendirdiği *İrşâdü'l-fuhûl*, fıkıh usulüne dair daha sonraki kitaplar için ilham kaynağı olmuş ve özellikle XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yenilikçi hareketlere ilmi ve fikrî bir zemin teşkil etmiştir.

Sıddîk Hasan Han *İrşâdü'l-fuhûl*'ü özetlemiş ve eserine *Huşulü'l-me'mûl min 'ilmi'l-uşûl* adını vermiştir (İstanbul 1296). İslâm dünyasının muhtelif bölgelerindeki eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulan *İrşâdü'l-fuhûl*'ün çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1327, 1347, 1349, 1356, 1928, 1930, 1937; nşr. Ebû Mus'ab Muhammed Sa'd el-Bedrfî, Beyrut 1412/1992). Son neşirde âyet, hadis, sahâbeye ait haberler, şiir ve atasözlerine dair indeksler bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl* (nşr. Ebû Mus'ab Muhammed Sa'd el-Bedrfî), Beyrut 1412/1992; Sıddîk Hasan Han, *Huşulü'l-me'mûl min 'ilmi'l-uşûl*, İstanbul 1296; a.m.f., *el-İktid li-edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd* (*Mezheplerin Doğuşu ve İctihâd Tartışması* içinde, trc. Şükrü Özen), İstanbul 1987, s. 305; Serkis, *Mu'cem*, II, 1160; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 818; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 540; Abdülvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi: İlmî usulü'l-fıkıh* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1985, tercüme edenin girişi, s. 176-177; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 184; Abdülganî Kâsım Gâlib eş-Şerecî, *el-İmâmü's-Şevkânî hayâtühü ve fikrühü*, Beyrut 1988, s. 195; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 313; Şâban Muhammed İsmâil, *el-İmâmü's-Şevkânî ve menhecühü fi usulü'l-fıkıh*, Devha 1409/1989, s. 34; Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî, *el-İmâmü's-Şevkânî râ'idü 'aşrih*, Beyrut 1411/1990, s. 166-261.

KÂMİL YAŞAROĞLU

İRŞADÜ'S-SÂRİ

(إرشاد السارى)

Kastallânî

(ö. 923/1517)

tarafından yazılan
Şaħîh-i Buhârî şerhi
(bk. el-CÂMÎÜ'S-SAĦİĦ).

İRTİCA

(الارتجاع)

Türk siyaset literatüründe önceleri geriye dönüşü, daha sonra bilhassa mevcut düzeni dinî esaslara dayandırmayı amaçlayan düşünce ve eylemler için kullanılan bir terim.

Arapça'da "geri dönmek, iade etmek, talep etmek" gibi anlamlara gelen irticâ kelimesi, sosyal hayatın çeşitli alanlarında hızlı değişmelerin yaşandığı XX. yüzyıl Osmanlı dünyasında "düşünce ve hayat tarzında yenileşmeye karşı olma, eskiye dönmeyi isteme" mânasında ve daha çok küçümserme ve kınama içeren bir